WIKIPEDIA

Afrika

I **Afrika** dia kaontinanta iray manana velarantany 30 221 532 km^2 miaraka amin'ny nosy manodidina azy. Ny velaran-taniny dia 20,3%-n'ny velarantany totalin'ny Tany ary 6%-n'ny velarantany manontolo. Mahatratra hatramin'ny iray lavitrisa ny isan'ny mponina ao aminy tamin'ny taona 2010, izany dia 16,14%-n'ny mponina eran'izao tontolo izao. I Afrika dia voafaritry ny Ranomasina Mediteranea any avaratra, ny Lakandranon'i Suez sy ny Ranomasina Mena any avaratra atsinanana, ny Ranomasimbe Indiana any atsinanana ary ny Ranomasimbe Atlantika any andrefana. Misy firenena 48 miaraka amin'i Madagasikara, ary 53 miaraka amin'ny tamba-nosy rehetra I Afrika.

Sarin-tany maneho an'i Afrika

Mamaky an'i Afrika ny Fehiben-tany ary betsaka ny toetany ao aminy: miovaova any avaratra, mafana ary tsindraindray misy tanimaty eo amin'ny zana-pehintany roa miampita azy koa ary mafana sy manorana manodidina ny Fehiben-tany.

Votoatiny

Tantara

Tao Afrika no nipoiran'ny karazan'olom-belona *homo sapiens*.

Talohan'ny Tantara

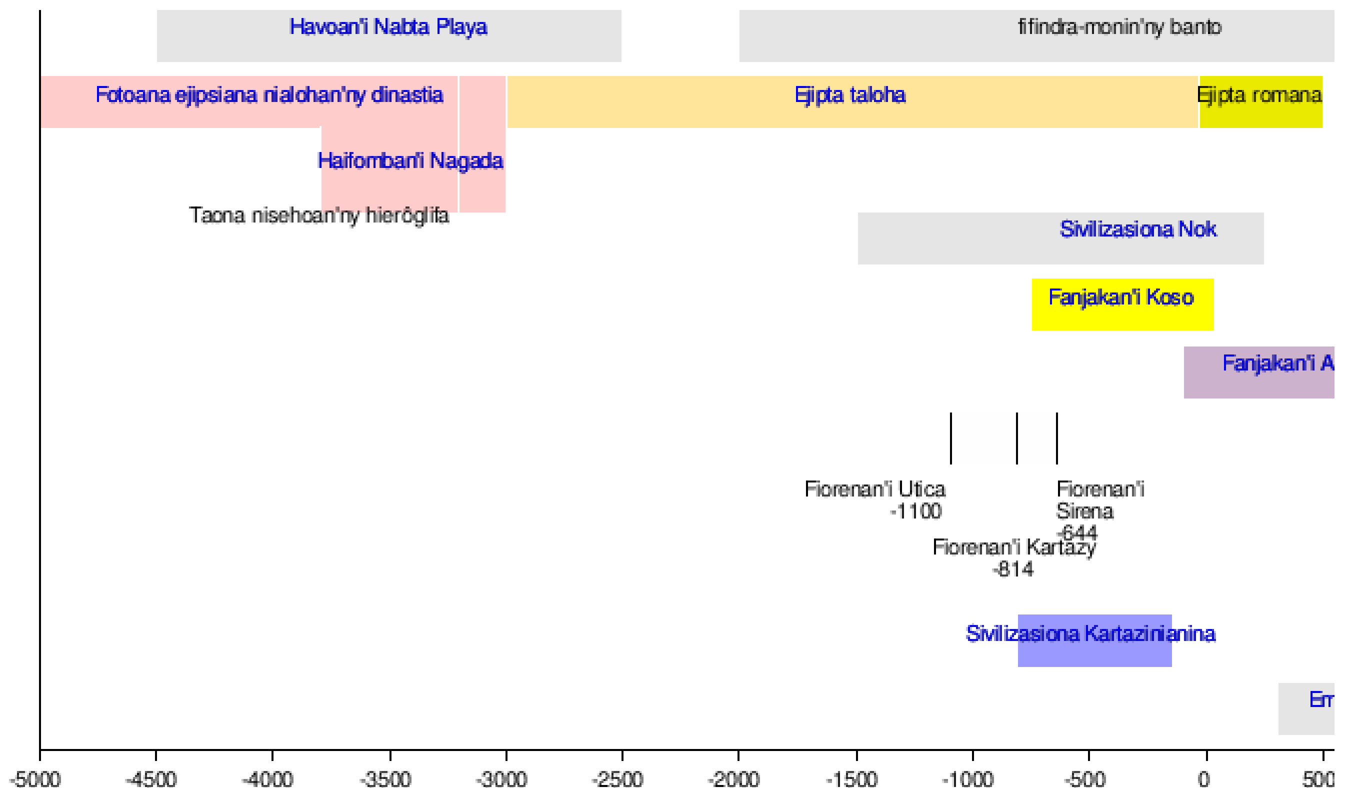
Araky ny mpahay tantara dia tao Afrika no nipoiran'ny karazan'olona Homo Sapiens izay saika hita eran'izao tontolo izao ankehitriny. Araka ny teôrian'ny "Out of Africa" (*Mivoaka an'i Afrika*) dia tamin'ny taona 80.000 hatrany amin'ny 50.000 tal. J.K. tany ho any ny olona no nivoaka ny kaontinenta, niampita ny Ranomasina Mena tamin'ny alalan'ny Bab-Al-Mandaab sy ny andilan-dranomasin'i Jibraltara ary ny lakandranon'i Suez.

Paleôlitika

Sivilizasionan'ny Neôlitika

Ampandrosoana ny fambolena sy ny asa vy

Andro Taloha

Tamin'ny Andro Taloha, ireo fanjakana fanta-daza sy namela lova an-tsoratra dia ny Fanjakan'i Ejipta, ny Fanjakan'i Koso, i Meroe, Ny Fanjakan'i Aksoma, i Kartajy ary i Zimbaboe Lehibe.

Afrika Avaratra

Tao Ejipta no nipoiran'ny tantara an-tsoratra tao Afrika. Ny tetiandro nampiasain'ny Ejipsiana tamin'izany fotoana izany dia natao hamantarana ny fotoana nisian'ny kolontsain'ny Andron'ny Varahina sy ny Andron'ny Vy tao amin'ilay faritra. Tamin'ny taona 1567 tal. J.K. hatramin'ny taona 1080 tal. J.K. no nena nirapiratan'ny sivilizasiôna ejipsiana.

Nanangana seranam-pifanakalozana ny Fenisianina manodidina ny Ranomasina Mediteranea talohan'ny taona 1000 tal. J.K.. Nanangana an'i Kartazy (na Kartago) tamin'ny -814 izy ireo.

Any atsinanana indray dia nanangana an'i Sirena (na Kirena) ny grika tamin'ny taona -631. Na dia mitoka-monina noho ny tanimaty manodidina azy aza ilay tanàna dia tena nanan-karena ny Sirenaika (na Kirenaika, tany manodidin'i Sirena).

Nanana hery mitarika goavana tao Ejipta ny Grika tamin'zany fotoana izany. Lazaina fa i Aleksandra Lehibe no namorona an'i Aleksandria ary ny dinastia ptôlemaika ary namela antontan-taratasy mikasika an'i Etiopia ho lova.

Na izany aza, nandresy ireo hery telon'i Afrika Avaratra ny romana: i Sirenaika, i Ejipta ary i Kartazy. Latsaka tamin'ny 146 tal. J.K. i Kartazy rehefa niady nandritry ny taonjato maro. Nitontongana fotoana kely taoriany ireo fahefana roa hafa. Tonga hatrany Nobia any Etiopia ny Rômanina mba hitady ny loharanon'i Nily, fa tsy nahomby izy ireo. Ny asa soratr'i Ptôlemeo dia nahafantarana ny halehiben'ny tontolo fantatry ny Rômana (na mivantana na amin'ny alalan'ny filazan'ny olona). Izy ireo dia miresaka momba ny Farihy Lehibe, seranam-pifanakalozana manaraka ny morontsiraky ny Ranomasimbe Indianina hatrany Rhapta any Tanzania ary koa ny Renirano Niger.

Namarana ny fisian'ny sivilizasiona klasika tao Afrika Avaratra ny fanafihan'ny Vandala tamin'ny taonjato faha-5. Nanangana fanjakana iray manana an'i Kartazy ho renivohitra izy ireo tamin'ny taona 429. Lavo tamin'ny andron'ny Empira Bizantina ilay fanjakana tamin'ny taona 533.

Fampidirana ny kristianinisma

Araka ny lovantsofina dia nitondra ny kristianisma tao Aleksandria tamin'ny taona 60 i Masindahy Marka, ary lasa eveka voalohany tao. Ny Eglizin'i Jerosalema no mety nandefa misionera tao, tamin'ny taona 200 tany ho any. Tanan'ny Eglizy mampiasa ny teny grika i Aleksandria. Tamin'ny taona 325 dia 51 no isan'ny episkôpata tao Ejipta ary niely tamin'ny teny kôpta ny Baiboly. Tamin'ny taona 400 dia kristianina ny 90%n'ny Ejipsianina.

Taonjato faha-7 hatramin'ny taonjato faha-16

Silamo

Afrika Andrefana

Ny isan'ny fitondrana an-toerana tao Afrika talohan'ny fanjanahan-tany dia heverina fa any amin'ny 10 000 any ho any. Izy ireo dia samy manana ny firafitra ara-politikany. Anisan'ny fanjakana lehibe namela lova ny Fanjakan'i Akàna, ny an'i Edo, ny an'i Iôroba ary ny an'i Igbô tao Afrika Andrefana. Ny tao Afrika Atsinanana indray dia nisy ireo fanjakana soahily teo amin'ny morontsiraka atsinanana.

Haingo varahina tamin'ny taonjato faha-9 avy amin'i Igbo-Ukwu

Tamin'ny taonjato faha-9 dia nisy ireo fanjakana mampandova fahefana toa ny fanjakana madinika Haosà, izay nivelatra eran'ny tany rakotra bozaka ao Afrika Andrefana (avy eo amin'ny tany misy an'i Malỳ ankehitriny hatrany atsimon'i Sodàna). Misy ihany koa ireo fanjakana toa ny Fanjakan'i Ganà, ny an'i Gao, na ny Empiran'i Kanem-Bôrno. Lavo tamin'ny taonjato faha-11 i Ganà. Nandimby azy ny Empiran'i Malỳ, izay avy ao andrefan'i Sodàna ankehitriny hatrao Senegaly. Nanaiky ny finoana silamo tamin'ny taonjato faha-11 ny Kanema.

Amin'ny faritra feno alan'i Afrika Atsinanana, dia nivoatra tany ivelan'ny faritra nielezan'ny finoana silamo ny fanjakana mahaleotena. Niorina tamin'ny taonjato faha-9 ny Fanjakan'i Nri ary anisan'ny voalohany. Izy io dia entin'i Eze Nri ary anisan'ny fanjakana antitra indrindra ao Nijeria ankehitriny. Malaza amin'ny fahaizany mandrafitra varahina izay hita ao amin'ny tanànan'i Igbo-Ukwu ny fanjakan'i Nri. Heverina fa namboarina tamin'ny taonjato faha-9 ireny zavakanto varahina ireny.

Ny Fanjakan'i Ife izay anisan'ny tanàna fanjakana iôroba voalohany, dia nanangana governemanta entin'ombiasy oba ("mpitondra" amin'ny teny iôroba) izay antsoina hoe *Ooni an'i Ife*. Malaza amin'ny maha-ivontoerana ara-kolontsaina sy ara-pinoana lehibe ao Afrika Andrefana sy ho an'ny sary sokitra varahina i Ife.

Nampifanarahina tamin'ny fomba fitondram-panjakan'ny Ôiô ny rafi-pitondra-mpanjakan'i Ife. Ny mpanjakany ("oba") izay antsoina hoe Alaafin an'i Ôiô dia nandrindra tanàna fanjakana maro na iôroba na tsy iôroba. Anisan'ny fanjakana tsy iôroba fehezin'ny Ôiô ny Fanjakana fôna an'i Dahomey.

Taonjato maro ny fanondranana olona an-kery

Mpiady ambony soavalin'i Bagirmi

Fanjanahan-tany

Ny fikarohantsika ny fizakan-tena sy fahaleovan-tena ara-politika

Afrika Ankehitriny

Jeografia

Ny velarantany manontolon'i Afrika dia 30 000 000 km^2 izay mahatonga azy ho tanibe faharoa lehibe indrindra. 8 000 km ny halaviran'ny Cap des Aiguilles (ao Afrika Atsimo) amin'ny Ras Ben Sakka (ao Tonizia), ary 7 000 km ny halaviran'ny Ras Hafun (ao Somalia) amin'ny nosin'i Cabo Verde. Ny toerana avo indrindra ao Afrika dia ny tampon'ny tendrombohitra Kilimanjaro izay manana haavo 5 895 m. I Aljeria no firenena lehibe indrindra ao Afrika ary i Nijeria no firenena be mponina indrindra.

Toe-tany

Maro samihafa ireo toe-tany hita ao Afrika. Ny faritra avaratra sy atsimo dia manana ny toetany mediteraneanina. Toetanim-pehibe ny toe-tanin'i Afrika Afovoany ary toe-tanin'ny tanimaty (tany efitra) no ananan'ireo faritra izay akaikin'ny zana-pehintanin'ny Asorotany ary ny trôpikan'ny Adijady.

Jeopolitika

Ny firenena mivelatra indrindra any Afrika dia ny Sodàna manana velarantany 2,50 tapitrisa km^2. Ary ny firenena kely indrindra dia ny tambanosin'i Seisela 1 300 km any avaratr'i Madagasikara.

Fizaram-paritra ao Afrika

Misy firenena sasany izay voasokajy anaty faritra roa na telo.

Afrika Avaratra

I Afrika Avaratra dia ny tapany avaratr'i Afrika izay mamondrona ireo firenena manana morontsiraka amin'ny ranomasina Mediteranea. Ireto avy ny firenena heverina fa isan'i Afrika Avaratra: i Ejipta, i Libia, i Tonizia, i Aljeria, i Marôka, i Sahara Andrefana ary i Maoritania.

Afrika Andrefana

I Afrika Andrefana dia faritra ao Afrika izay mahafaoka ny ampahany andrefana amin'i Afrika atsimon'i Sahara. Ireto avy ny firenena heverina fa isan'i Afrika Andrefana: I Benîno, i Borkina Fasô, i Cabo Verde, i Kôtidivoara, i Gambia, i Ganà, i Ginea, i Ginea Bisao, i Liberia, i Maly, i Maoritania, i Nizera, i Nizerià, i Senegaly, i Siera Leôna ary i Tôgô.

Afrika Atsinanana

I Afrika Atsinanana dia faritr'i Afrika izay mahafaoka firenana afrikana maromaro ao amin'ny tapany atsinanan'i Afrika, izay matetika manondro ireo firenena ao amin'ny Lohasahan'ny Hantsana Lehibe. Ireto avy ny firenena sy fanjakana heverina fa isan'i Afrika Atsinanana: i Eritrea, i Etiopia, i Jiboty, i Somalia, i Sodàna Atsimo, i Kenia, i Oganda, i Tanzania, i Roanda, i Borondy, i Seisely, i Kômôro sy i Maiôty, i Maorisy, La Réunion, i Madagasikara, i Malaoy ary i Mozambika.

Faritra Atsimon'i Afrika

Ny Faritra Atsimo ao Afrika dia ny tapan'i Afrika ao atsimo izay fitambaran'ny firenana sy tany ao atsimon'ny alam-pehibe afrikana. Ireto avy ny firenena heverina fa ao amin'ny Faritra atsimon'i Afrika: i Afrika Atsimo, i Angôla, i Bôtsoana, i Kômôro, i Soazilandy, i Lezôtô, i Madagasikara, i Malaoy, i Maorisy, i Mozambika, i Namibia, i Zambia, ary i Zimbaboe.

Afrika Afovoany

I Afrika Afovoany dia faritra ao Afrika ahitana ny tapany atsimon'i Sahara sy ny tapany atsinanan'ny ampinga andrefana afrikana ary ny lohasahan'ny Hantsana Lehibe. Ireto avy ny firenena heverina fa isan'i Afrika Afovoany: i Angôla, i Kamerona, i Gabôna, i Ginea Ekoatorialy, ny Repoblikan'i Afrika Afovoany, ny Repoblika Demôkratikan'i Kôngô, ny Repoblikan'i Kôngô, i Sao Tomé sy Príncipe ary i Tsady, i Malaoy, i Zambia, i Zimbaboe, i Borondy, i Roanda.

Kolontsaina

Fiteny ao Afrika

Ireto ireo fiteny be mpampiasa ao Afrika: ny fiteny arabo, soahily, frantsay, anglisy, pôrtogey, berbera, fola (na fiteny peola), afrikansa, malagasy, amharika, tigrinia, vôlôfo, haosa, zolo, lingala, bambara, sômaly, môre, iôroba, sôninke, diola, agny, bete, baole, fanga, kitoba ary soso.

Jereo koa

Ireo kontinenta

- Afrika
- Azia
- Eorôpa
- Eorazia
- Amerika
- Amerika Avaratra
- Amerika Atsimo
- Antarktika
- Ôseania

Boky amin'ny teny anglisy

- Asante, Molefi (2007). *The History of Africa*. USA: Routledge. ISBN 0-415-77139-0.
- Clark, J. Desmond (1970). *The Prehistory of Africa*. London: Thames and Hudson. ISBN 978-0-500-02069-2.
- Crowder, Michael (1978). *The Story of Nigeria*. London: Faber. ISBN 978-0-571-04947-9.
- Davidson, Basil (1966). *The African Past: Chronicles from Antiquity to Modern Times*. Harmondsworth: Penguin. OCLC 2016817.
- Gordon, April A.; Donald L. Gordon (1996). *Understanding Contemporary Africa*. Boulder: Lynne Rienner Publishers. ISBN 978-1-55587-547-3.
- Khapoya, Vincent B. (1998). *The African experience: an introduction*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall. ISBN 978-0-13-745852-3.
- Moore, Clark D., sy Ann Dunbar (1968). *Africa Yesterday and Today, in series, The George School Readings on Developing Lands.* New York: Praeger Publishers.
- Naipaul, V. S.. *The Masque of Africa: Glimpses of African Belief.* Picador, 2010. ISBN 978-0-330-47205-0

Boky amin'ny teny frantsay

- Guy Ankerl, *Urbanisation rapide en Afrique Tropicale,* Berger-Levrault, Paris-Abidjan, 1987, (ISBN 978-2-7013-0673-5)
- Georges Balandier, *Sociologie actuelle de l'Afrique noire. Dynamique des changements sociaux en Afrique centrale*, PUF, Paris, 1984 (1re éd. 1955)
- Frédérique Briard, Tiken Jah Fakoly - *L'Afrique ne pleure plus, elle parle*., Les arènes, 2008
- Sylvie Brunel :
  - *Asie, Afrique : grenier vides, greniers pleins*, Economica, « Économie agricole », 1986
  - *L'Afrique. Un continent en réserve de développement*, Bréal, 2004, (ISBN 978-2-84291-866-8)
  - *L'Afrique dans la mondialisation*, La documentation photographique, no 8048, La documentation française, 2005
- Mongo Beti, *Main basse sur le Cameroun. Autopsie d'une décolonisation*, La Découverte, 2003 (1re éd. 1972)
- Catherine Coquery-Vidrovitch, *Les Africaines : histoire des femmes d'Afrique noire du XIXe au XXe siècle*, Desjonquères, 1994
- Cheikh Anta Diop :
  - *Nations nègres et culture*, Présence Africaine, 1954
  - *L'unité culturelle de l'Afrique noire*, Présence Africaine, 1960
  - *L'Afrique noire précoloniale*, Présence Africaine, 1960
  - *Civilisation ou Barbarie*, Présence Africaine, 1981
- Joseph Ki-Zerbo, *Histoire de l'Afrique noire*, Hatier, 1978
- Camara Laye, *L'enfant noir*, 1953
- Tidiane N'Diaye :
  - *Mémoire D'Errance.* Ed A3 Paris 1998, 206 p. (ISBN 978-2-84436-000-7)
  - *La longue marche des peuples noirs*. Publibook Paris 2001, 293 p. (ISBN 978-2-7483-0021-5)
  - *L'Eclipse des Dieux.* Ed du Rocher Paris 2006,317 p. (ISBN 978-2268056418)
  - *Le Génocide Voilé.* Ed Gallimard Paris 2008, 253 p. (ISBN 978-2070119585)

- Jacques Nougier, *Carnet d'afriques*, L'Harmattan, 2006, 160 pages, (ISBN 2-296-01569-7)
- Théophile Obenga, *Les Bantu, langues, peuples, civilisations*, Présence Africaine, 1985
- François-Xavier Verschave :
  - *Françafrique : Le plus long scandale de la République*, Stock, 1998
  - *Négrophobie*, les arènes, 2005
- René Dumont :
  - *L'Afrique noire est mal partie*, 1962
  - *Pour l'Afrique*, j'accuse, 1986

Rohy ivelany

- Africa eo amin'i DMOZ (http://www.dmoz.org/Regional/Africa)

Hita tao amin'ny "https://mg.wikipedia.org/w/index.php?title=Afrika&oldid=979937"

Voaova farany tamin'ny 19 Janoary 2020 amin'ny 20:19 ity pejy ity.

Azo ampiasaina araka ny fepetra apetraky ny lisansa Creative Commons Attribution-ShareAlike ; Mety misy ny fepetra fanampiny mihatra. Jereo fepetram-pampiasana ho an'ny antsipirihany.